

TOPRAK, BEREKET VE EL İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

AN ASSESSMENT REGARDING THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN SOIL, FERTILITY AND HAND

Hatice Aycan AYDOĞAN**

ÖZ: Yeryüzündeki varlığını sürdürmek ve yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak adına pek çok çareye başvuran insanoğlu, modern teknolojinin gelişmediği çağlarda veya teknolojik ilerlemelerle bir bağı bulunmayan kırsal mekânlarda pek çok dinsel-büyüsel uygulamaya başvurmuş, pek çok inanışı benimsemiştir. Ele alınan çalışmanın amacı, insanoğlunun en eski çağlardan bu yana yeryüzündeki bereketi avına, soyuna, toprağına çekmeye yönelik geliştirdiği, toprak, bereket ve el odaklı inanış ve uygulamaları incelemektir. İnsanın hayatı bir uzvu olan elin yaşam enerjisi, bereket ve bollukla olan ilişkisi ise bu inanış ve uygulamaları çözümlenmede hareket noktası olmuştur. Tarihöncesi çağlardan itibaren gerek mağara gerek tapınaklarda karşılaşılan el sembolü, bolluk ve bereket sağlamak adına başvurulmuş bir unsurdur. Çalışmanın içerisinde dikkat çekilen önemli bir husus, tarih öncesi çağlardan itibaren dişil prensiple ilgili görülen el sembolünün günümüzde dahi toprakla ilişkili kutsal kadın imajıyla birlikte pek çok inanış ve uygulamada yer alıyor olmasıdır. Diğer önemli bir husus ise, elin kutsallığı ve bereket getiriciliğinin odak noktası olduğu tarıma bağlı inanış ve uygulamalardır. Tohumun toprağına ekiminden hasat dönemi yapılan bayramlara kadar geniş bir zaman diliminde karşılaşılan bu inanış ve uygulamalar çalışma içerisinde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Toprak, bereket, el sembolü, halk kültürü, inanışlar.

ABSTRACT: To continue their existence on Earth and to satisfy their basic needs such as eating, drinking and having a shelter, humanity has looked for many solutions and in the ages when there was no modern technology or in rural places which has no contact with the technological advances, humans have practiced various religious and magical rituals and had various faiths. The aim of this study to examine the beliefs and practices which have been focused on soil, fertility and hands which have been developed for bringing fertility of the Earth to humans' prey, relatives and soil. The life energy of the hand as a vital organ and its relationship with fertility and abundance is the starting point in analysing these beliefs and practices. The symbol of the hands, which has been encountered both on the walls of caves and temples are elements used for bringing fertility and abundance since the prehistoric ages. This study emphasizes the fact that the symbol for the hands, which have always been related to the feminine, are found in many beliefs and practices with the image of the sacred female, related to the earth. Another important aspect of this study is the beliefs and practices, related to farming which is believed to be the focus of the hands' being sacred ad their bringing fertility. These beliefs and practices, encountered in long periods of time, starting from plating the seed and ending in the harvest period, which is celebrated, are analysed in this study.

Keywords: Earth, fertility, hand symbol, folk culture, beliefs.

* Bu makale, 13-15 Ekim 2017'de Sivas'ta düzenlenen "Halk Kültürü'nde Toprak Uluslararası Sempozyumu'nda aynı adla sunulan bildirinin düzenlenmiş halidir.

** Arş. Gör. Dr. - Beykent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - İstanbul / aycanaydogan@hotmail.com

1. Giriş

Yaşanılan ekonomik gelişme veya değişmelere bağlı olarak insanoğlu, sahip olduğu temel geçim kaynaklarıyla arasında özel dinsel-büyüsel uygulamalar geliştirmiştir. Tarih öncesi çağlardan itibaren temel gayesi ise avına, soyuna, toprağına bolluk ve bereketi çekmeye çalışmak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalarda yer alan önemli bir figür tarih öncesi çağlardan itibaren korunma, şifa, uğur ve bereket sembolü olarak karşılaşılan el sembolüdür.

Tek başına evrensel bir sembol olmanın yanı sıra bütünüyle insanın kendi varlığının da bir sembolü olduğu düşünülen el, Güney Sibiryalı halkları arasındaki yaygın inanışa göre insan bedeninin diğer unsurları gibi insan ruhunun barındığı yerdir (Lvova vd., 2013: 64-69). Bu doğrultuda, hazırlanan çalışmada, el sembolünün çağlar boyunca yeryüzüne bereketi çekmek için ne şekilde, hangi anlayışla kullanıldığı konusu irdelenmiştir. El, toprak ve bereket ilişkisinin irdelenmesinden önce ise el sembolünün tarih öncesi çağlarda ve Kur'ân-ı Kerîm'de ne şekilde yer aldığı üzerinde durulmuştur.

1.1. Tarih Öncesi Çağlarda El Sembolü

Yeryüzünün bereketine yönelik, elin merkezde yer aldığı dinsel uygulamalar tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Avcı- göçebe yaşayışın hâkim olduğu Paleolitik Dönem'e ait ve dünya üzerinde neredeyse her kıtada karşılaşılan el izleri hakkında pek çok yorum yapılmıştır. Bu yorumlardan bazıları el izlerinin av büyüğü, Şamanizm, bereket, erginlenme töreni gibi uygulamalarla ilişkili olduğu şeklindedir.

Fransa, İspanya gibi bazı Avrupa ülkelerine ait mağaralarda keşfedilen el izlerinin doğurganlık ve bereketi simgeleyen diğer dişil unsurlarla birlikte (spiral, çalı, daire, burgaç, boynuz gibi) resmedilmesini ve aynı bölgelerde doğurganlık ve bolluk sembolü kutsal ana tanrıça heykellerinin çıkarılmasını göz önünde bulunduran görüşe göre, resmedilen eller; Ana Tanrıçanın yaşam enerjisini ve yaşam enerjisi içerisinde barındırdığı doğurganlık, bereket, şifa ve koruma işlevlerini belirten sembollerdir. El izlerine diğer doğurganlık ve bereket sembolleriyle birlikte tarıma dayalı Neolitik Dönem duvarlarında da rastlanıyor olması bu görüşü desteklemektedir (Gimbutas, 2006: 270).

Kazıma, boyama ve oyma şeklinde, kırmızı ve siyah renkte, tek başına veya gruplar halinde bulunan el izlerinin mağaraların en kuytu, karanlık ve ulaşılamayacak yerlerine resmedilmiş olması mağara- ana rahmi ilişkisi yönüyle de açıklanmaya uygundur. Bir zamanlar mağaralarda gerçekleştirilen doğumların ve doğurganlık ayinlerinin de bulunduğunu söylemek el izlerinin kutsal kadın imajına bağlı bereket ve doğurganlık işlevine sahip olduğu görüşünü güçlendirmektedir (Ateş, 2014: 65). Öte yandan Türk kültüründe kadın ve çocukların koruyucusu Umay Ana'nın

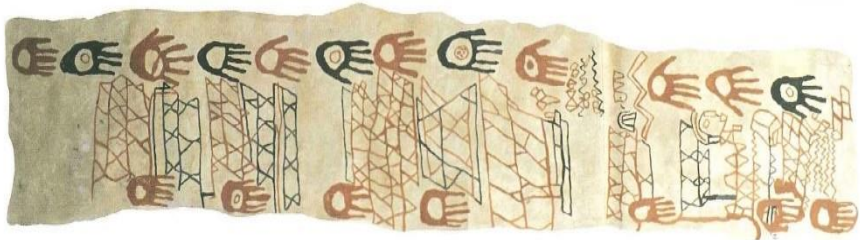
kutsal dişi ilah ve ana tanrıça döneminde ortaya çıkması, ana rahmi işlevine sahip mağarayla olan bağlantısı ve Kırgız geleneksel inanışında da görüldüğü üzere çocukların tedavisi sırasında “Benim elim değil, Umay Ana’nın eli” denmesi yeryüzü, bereket-doğurganlık ve el sembolü ilişkisi açısından önem arz etmektedir ve mağara- kadın ilişkisine de bir örnek teşkil etmektedir (Bayat, 2016).

Toprağın ve üzerinde yer alan tüm varlıklarla beraber yeryüzünün bolluğu, bereketi, doğurganlığı ile özdeşleştirilen kutsal kadın imajına bağlı elin ilerleyen zamanlarda ve farklı toplumlarda İstar’ın eli, İnanna’nın eli, İsis’in eli, Meryem Ana’nın eli şeklinde evrildiği görülmektedir. Koruma, şifa ve bereket işlevlerine sahip el, Türk kültüründe ise Fatma Ana/ Fadime Ana Eli şeklinde inanış ve uygulamalarda yer almaktadır.

Elin kutsallığının toprağın bereketini ve toprak-kadın özdeşliğine bağlı olarak ana tanrıçayı sembolize ettiği en önemli mekân, kuşkusuz, Neolitik Dönem Anadolu coğrafyasıdır. M.Ö. 10.000’lerde Buzul Çağı’nın son bulması ile ortaya çıkan Neolitik Çağ, tarıma dayalı ekonominin ve kültürün temellerinin atıldığı ve yerleşik hayatın başladığı bir dönemi ifade eder (Ponting, 2011: 39). Bu dönemde, günümüz Anadolu toplumunun temel özelliklerinin biçimlenmeye başladığı düşünülmektedir.

Tarıma dayalı ekonomik hayata bağlı olarak ortaya çıkan Ana Tanrıça Kültü, Anadolu’da özellikle Çatalhöyük, Hacılar, Köşkhöyük’te bulunan tanrıça figürleri ile somut olarak gözlemlenmektedir. Ele geçen heykelcikler ve duvar kabartma ve boyaları bir Ana Tanrıça kültürünün varlığını ortaya koymanın yanı sıra Anadolu’da kadına duyulan saygının da göstergesi olmuştur (Mutluay, 2010).

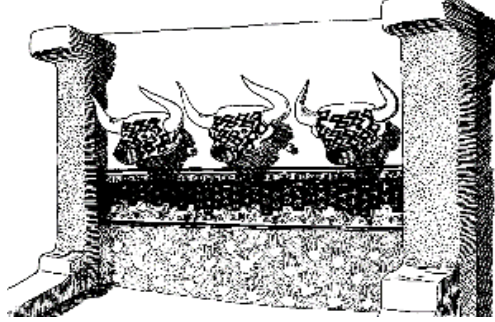
Neolitik Dönem Tanrıça kültüne bağlı olarak Çatalhöyük tapınaklarında Tanrıça ile birlikte bulunan veya onun sembolü sayılan pek çok motif yer almaktadır. Bunların arasında en çok karşılaşılan sembol ise tek başına veya grup halinde el sembolü olmuştur.

Görsel 1. Çatalhöyük, M.Ö 7000’li yılların yarısı (Mellaart, 2003: 66).

Çatalhöyük’teki pek çok tapınak duvarında görülen ve Tanrıça’ya atfedilen ellerin bu panelde kırmızı ve siyah olarak bir petek veya ağ şekliyle birleştirilmiş olduğu görülür.

1958 yılında Çatalhöyük'ü keşfederek dünya tarihinin yeniden yazılmasını sağlayan İngiliz arkeolog James Mellaart (1925-2012), *Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Kent* adlı çalışmasında, kullanılan kırmızı rengin kötü ruhları kovma ve korunma amaçlı, siyah boyanın ise ölüm ve yas amaçlı kullanıldığını belirtir ve siyah- kırmızı değişkenli oluşturulan motiflerin mutlaka bir anlam taşıdığını öne sürmüştür (Mellaart, 2003: 105). Diğer bir görüşe göre ise, kırmızı yaşam rengini, canlılığı simgelerken siyah bolluk ve bereket istemiyle kullanılmıştır (Gimbutas, 2006: 306).

Görsel 2. Çatalhöyük, M.Ö. 7000'li yıllar sonu (Gimbutas, 2006: 307).

Çatalhöyük'te sembolik öneme sahip diğer bir el paneli de her biri petek deseniyle işaretli üç boğa başı¹ altında bulunan, el motifine sahip iki paneldir. Üstteki levhada parmak uçları birbirine birleştirilmiş pozitif ve negatif tasvirli eller ve onları çevreleyen yumurta ve balık şeklinde ovaler yer almaktadır. Üst levhanın merkez kısmında ise daire, burğu, yeni ay, tırtıl veya böcek sembolleri bulunur. Alt kayıta pozitif-negatif değişkenli ve yatay- dikey halde eller vardır (Gimbutas, 2006: 307).

1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de El: Adem'in Yaratılışı/ Yedullah

Toprak, bereket ve el ilişkisi, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın Hz. Âdem'i topraktan yaratmasını anlatan ve Allah'ın elinin yeryüzüne bereket bahsettiğinden bahseden ayetlerde yer almaktadır.

Allah "Ey İblis! "Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?" dedi. (Sâd,

¹Boğanın tarıma bağlı Çatalhöyük insanı için kutsallığa sahip olduğu ana tanrıça heykelleri yanına yerleştirilmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Ana tanrıça heykelleri yanında boğanın bereketi ve tanrıçanın doğadaki hâkimiyetini simgelediğini Mircea Eliade dile getirmektedir. Eliade, ayrıca avcı göçebe yaşayıştan beri boğanın bir kabartma veya heykel olarak kullanılmasının asıl sebebinin toprağı döllemedeki rolü olduğunu öne sürmüştür. Yağmurlu gök-boğa-ulu tanrıça üçlüsü neredeyse tüm din ve mitolojilerde karşılaşılan bereket sembolüdür. Ayrıntılı bilgi için bk. (Eliade, 2003: 96-136). Marija Gimbutas da Çatalhöyük tapınak duvarlarını kaplayan boğa başlarının varoluşu, yeniden hayata dönüş, yenilenme ve enerji ile ilişkili olduğunu, iyileştirici, şifa verici potansiyel olmakla birlikte tanrıçanın yaratıcı gücünün vücut bulmuş hali olduğunu ileri sürmüştür.

38:75)² “Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.” (Hicr, 15:26)³

Bu ayetlerde el anlamında geçen yed kelimesi Allah'ın yaratım gücünü sembolik olarak anlatan hem mecburî hem de anlamlı bir semboldür. “El; kuvvet, kudret, güç; yardım; vâsıta; mülk” anlamlarına sahip yed kelimesinin “Allah'ın eli” olarak Yedullah şeklinde kullanıldığı da görülmektedir (Devellioğlu, 2004: 1457). Öte yandan Allah'ın gökyüzünü, yeryüzündeki diğer canlıları kudret ve lütfunun bir sembolü olarak elleriyle yarattığını belirten ayetler de mevcuttur.

“Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim (her şeye) gücümüz yeter.” (Zariyat, 51:47)⁴ “Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.” (Yâsîn 36:71)

Elin, Allah'ın bereketini, lütfunu ifade etmek için kullanıldığı diğer ayetler ise şunlardır: “De ki: “Lütuf Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Âl-i İmran, 3: 73)⁵ “...ve lütfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah, büyük lütuf sahibidir.” (Hadid 57:29)⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de değişik şekillerde 120 defa geçtiği tespit edilen “yed” kelimesinin hadislerde de Allah'a nispet edilerek kullanıldığı görülür. Allah'ın hayırlı ve lütfeden iki elinin de sağ el olduğu, onun yardım eden ve koruyan ellerinin müminlerin üzerinde olduğu, müminin sadaka niyetiyle verdiği bir hurmayı Uhud Dağı büyüklüğüne ulaşınca kadar elinde çoğalttığı, Âdem'i eliyle yarattığı ve Tevrat'ı eliyle yazdığı hadislerde tespit edilmiştir (Yavuz, 1998: 375).

2. Toprak, Bereket ve El

2.1 Alevi- Bektaşî İncasında Toprak, Bereket ve El

Bektaşîlik'te sofranın çok önemli bir yeri vardır. Öyle ki belirli gıda ve yemeklerin kutsanması, yapılan sofraya duaları ve sofraya ait inanış ve uygulamalar sofraya atfedilen kutsallığın göstergeleridir.

Bektaşî sofrasına ait ritüele sofraya dua yapılarak başlanır ve sofraya başında yapılan duaya Bektaşîler söz ve davranışlarıyla eşlik ederler. Sofradaki herkes dua sırasında parmaklarını sofraya doğru çevirir, niyaz eder (Gündüzöz, 2015: 151). Lokma bitiminde dede sofranın duasını yaparken lokma yiyenler ve hizmet edenler, iki ellerinin parmak uçlarını sofraya koyarak duayı dinler ve “Allah Allah ...” diyerek eşlik ederler.

² “Kale ya iblisümameneake en tescüdelimahalakütübiyedeyyestekberte em künteminel alın”

³ “Ve le kadhaknelinsaneminsalsalimminhameimmesnun”

⁴ “Vessemaebeneynahabieydiv ve inna le musiu.”

⁵ “kul innelfadlebiyedillah* yü'thi mey yeşa* vallahüvasiun alım

⁶ “...ve ennelfadlebiyedillahiyu't'yihi men yeşa'u'vallahuzulfadlil'azıymi.”

(Korkmaz, 2008: 295) Trakya ve Balkanlar'da yaşayan Amuca Bektaşileri'nde ise mürşit sofrta tercümanını okurken sofradaki herkesin ellerini sofrta veya masa kenarına sağ el parmakları üstte olacak şekilde koydukları ve niyaz ettikleri bilinmektedir (Engin ve Çakır, 2013: 301).

Kutsal el sembolüne tasavvufi anlatılarda da rastlamak mümkündür. Bulgaristan'da yer alan Demir Baba Tekkesi'nde kutsal olduğuna inanılan bir su ile ilgili anlatıda Demir Baba'nın sağ elinin beş parmağını bir kayaya vurmasıyla oradan beş göz halinde fıskıran su kaynağının çıkması kutsal insanların sağ elleriyle göstermiş oldukları kerametler arasındadır. Günümüzde bu su "Beş parmak" diye bilinir ve içeri girmeden önce suya tazimde bulunulur (Korkmaz, 2008: 295).

Aleviler arasında da Dede'ler bir bereket kaynağı olarak görülmüştür. Aydın'dan gelen dedeleri için Gaziantep'te yaşayan Alevi Türkmenler, "Dede geldi evimize, bereket girdi unumuza" diyerek gösterdikleri hürmeti dile getirmişlerdir (İnan, 1940: 38).

Alevi- Bektaşi inanışında kutsal el sembolünün rol oynadığı diğer bir uygulama ise yapılan semah ayinleridir. Semah dönülürken eller yukarı kalkar ve sonra müziğin ritmine göre aşağıya, bele doğru iner. Kimi figürlerde ise sağ el/ kol, ta omuzdan yukarıya kadar kalkar ve müziğin ritmine göre iner. Bu el figürü, Tanrı'ya olan saygıyı ve duayı, Hak'tan (Yaratan'dan) almayı, Hakk'a ulaşmayı simgelemektedir. Bu bakımdan, bu el figürü eski Türk inanışında Gök-Tanrı'ya yakarmayı da ifade etmektedir. Göğse kadar çıktıktan sonra aşağıya doğru indirilen sol elin avuç içi ise toprağa, yere dönüktür. Bu şekilde bereket ve üremenin simgesi olan toprak ve Ana Tanrıça kutsandığı gibi Hak'tan yani yukarıdan alınan feyz ve bereket, halka yani aşağıdaki insanlara dağıtılır (Erseven, 1990:11).

2.2.Mevlevilikte El

Bektaşi Semah ayininde olduğu gibi Mevlevi Sema ayininde de sağ elin göge doğru açıldığı ve sol elin yere çevirili olduğu görülür. Yukarıdan yani Tanrı'dan gelecek ihsan ve lütufları kabul eden sağ el almayı, yere çevrili sol el ise halka ve tüm yeryüzüne feyz ve bereketi dağıtmayı yani vermeyi sembolize etmektedir.

2.3. Toprak- Bereket İlişkisi Unsuru Olarak Hızır'ın Eli

Toprağın bereketi konusunda öne çıkan unsurlardan biri de Hızır kültü ve buna bağlı olarak Hızır'ın uğur, bolluk ve bereket getiren elidir. Özellikle yeni yılın ilk günü sayılan 6 Mayıs Hıdırellez gününde Hızır'ın kutsal sağ elinin merkezde olduğu pek çok inanış ve uygulama mevcuttur. Bugün Hızır'ın tabiatta gezdiğine ve içinden geçtiği tarlaların bereketlenip ellerini sürdüğü mahsullerin çoğalacağına inanılır.

Hızır'ın kutsal ve bereket getiren elinde yeşil bir ben olduğuna Hıdırellez günü elini değdireceği her şeyin bolluk ve berekete kavuşacağına

inanılmaktadır. Elin üzerinde yeşil bir ben bulunması Hızır'ın yeşil ile olan ilgisi sebebiyle önemlidir. Hızır'ın geçtiği yerleri yeşillendirmesi, yeşil bir giysiyle dolaşması ve Hızır kelimesi ile ilgili Arapça'da "el- Ahdar," kelimesinin "yeşil, yeşil dal ve yeşilliği çok olan yer" anlamına gelmesi Hızır'ın yeşil ile olan bağlantısını ortaya koyan diğer unsurlardır (Ocak, 2007: 59). Anadolu'da insanların birbirlerine "Elin yeşil olsun!" diye dua etmesi bolluk ve bereket istemiyle ilgilidir (Yund, 1960: 2140). Ayrıca Alevi-Bektaşilik'te Hz. Ali'nin sağ eli içerisinde yeşil bir ben bulunması ve bu elin de kutlu, uğurlu sayılması el ve yeşil ilişkisini ortaya koyan inanışlar arasındadır (Korkmaz, 2010: 1299).

Hıdırellez zamanı Hızır'ın toprakla bağlantılı olan yiyeceklere bereket getireceğine dair pek çok inanış söz konusudur. Örneğin Muğla'da "Çuvallarını açık bırak, Hızır gelecek" derler ve un eleyip balkona, bahçeye koyduklarında unun üzerinde iz varsa Hızır'ın oradan geçip una değdiğine ve o evde o sene bolluk ve bereket olacağına inanırlar (Kahveci, 1990: 118). Kütahya'da Hıdırellez zamanı bütün yiyecek torbalarının ağzı açılarak her bir yiyecekten bir torbaya konur ve bu torba bir ağacın dalına asılır. Hızır'ın bu yiyeceklere değmesi ve bu şekilde haneye bolluk ve bereketin çekilmesi amaçlanmıştır (Meydan, 1990:118). Öte yandan halk arasında "Hızır uğramış," "Hızır'ın eli değmiş" sözleri tarlaya, yiyeceğe veya haneye bereketin gelmiş olduğunu ifade eden sözlerdir (Ocak, 2007: 115).

Hızır günü arifesinden itibaren mal, mülk, para artımı için ambarların, para keselerinin ve cüzdanların da ağızları açık bırakılır (Güngör, 1956: 63). 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece gül dalına asılan veya dibine bırakılan kâğıtlarda yer alan dilekler gerçekleşirse bunlara Hızır'ın elinin değdiğine inanılır.

Hızır'ın şifa, feyz ve bereket bahşeden eliyle ilgili diğer bir inanış ise şahadet parmağı ile orta parmağının aynı uzunlukta ve başparmağının kemiksiz olduğudur (Güngör, 1956: 64).

Hızır'ın uğurlu ve bereketli eli, Alevi- Bektaşi geleneğinde büyük bir kutsallığa sahip "sofra" da kendini gösterir. Yapılan bir sofrada "Biz yedik Allah artırsın, Hızır parmağını batırsın." denilerek Hızır'ın uğurlu eliyle yemeğin çoğalıp bereketlenmesi istenildiği görülür (Duran, 2003: 100).

2.4. Fatma Ana'nın Eliyle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Hz. Muhammed'in kızı ve Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatma, tarihî şahsiyeti yanı sıra Türk kültüründe uğurla, şifayla, bereketle bağlantılı geleneğin merkezinde yer alan kutsal bir kadın imajına sahiptir. Hz. Fatma'nın diğer bir tabirle Fatma Ana'nın toprak ve bereketle olan ilgisini ortaya koyan başlıca inanış ve uygulamalar şunlardır:

Anadolu'da kutsal sayılan ocak duvarlarına Fatma Ana'nın eline atfen boya veya is ile el işaretini basan kadınlar, bunu uğur ve bereket istemiyle

yaparlar (Tanyu, 1982: 488). Fatma Ana'nın pişirdiği yemeklerin güzel ve bereketli olmasını elinde bulunan ve bereket, uğur simgesi olan ben'e bağlayan kadınlar, elinde ben bulunan kadınların da Fatma Ana gibi lezzetli ve bereketli yemekler yapacaklarına inanırlar (Üçer, 1981:115).

Toprağın bereketi söz konusu olduğunda toprakla ilişkili olan un, helva, hamur, aşure gibi yiyecekler etrafında da bereket, bollukla ilgili uygulamaların meydana geldiği görülür. Fatma Ana'nın kutsal eli bu uygulamalarda da kendisini göstermektedir. Örneğin Kandil günlerinde "El benim elim değil, Fadime Ana'nın eli" denilerek yapılan helvanın bereketlenip çoğalacağına inanılır(Üçer, 1981: 115). Anadolu'da Fadime Ana Helvası olarak da geçen bu helvaya Sivas ve Yozgat köylerinde Uğut adı verilir. Yedi sene üst üste yapılarak dağıtan ve yedinci sene de oruç tutan evin kadını mevlit okuyarak helvayı karıştırır ve ilahi ile ateşten indirdiği helva kazanının üzerine iki oklava uzatır ve Kur'ân-ı Kerîm'i bırakır. Bir gece bu şekilde kalan helvanın üzerinde ertesi gün "Fadime Ana'nın Eli" nin izi görüleceğine inanılır (Üçer, 1976: 152). Sivas ve köylerinde, hamur yoğuran kadın, hamurun mayalanması için üzerini kapatırken "Adım Eşe (Ayşe), hamurum çoşa, ben fırına gidiyorum, ardımdan ulaş" der ve bolluk ve bereket olsun diye "Bu el benim elim değil, Fadime Anamızın Eli" diye ilave eder (Üçer, 1976: 149). Aynı şekilde aşure yapılırken de bolluk ve bereket amaçlı "benim elim değil, Fatma Anamızın eli" denilir.

Kendisinde bereket, uğur olduğuna inanılan bazı önemli kimselerin de evle temasa geçmeleri durumunda o evin bereketini arttıracaklarına inanılır. Örneğin Anadolu'da "Ocaklı" olarak bilinen insanların ellerinin şifalı, uğurlu ve bereketli olduğuna inanılır. Halk hekimliğinde ocaklı olmanın Hz. Fatma'nın eli aracılığıyla bugüne ulaştığına ve ocaklıların pirinin Fatma Ana olduğuna inanıldığı göz önüne alınırsa ocaklı kişilerin Fatma Ana elinin bereket ve bolluk sağlama işlevine de sahip olduğu söylenebilir (Kumartaşlıoğlu, 2012: 23).

Öte yandan Fatma Ana eli olarak taşınılan muska kötü güçlerden, nazardan korunmanın yanı sıra şans, bereket ve uğur olarak da kullanılmıştır.

2.5. Tarıma Bağlı İnanış ve Uygulamalarda El

Tarıma dayalı ekonominin ortaya çıktığı ilk coğrafyalardan olan Anadolu'da Neolitik dönemden itibaren yapılan tarımsal faaliyetlerin sonucu olarak toprak ve toprak mahsulleri etrafında berekete dayalı pek çok inanış ve uygulamanın geliştiği görülür.

Türk kültüründe her mesleğin bir piri olduğuna inanılır. Çiftçilerin meslek piri ise Hz. Âdem'dir ve çiftçiler, tarlaya ilk kez tohum atmadan önce ürünün bol ve bereketli olması için "El benim elim değil, Âdem atamızın eli" derler (Aydoğan, 2012: 151). Balıkesir'de tarlaya buğday saçılmadan önce

“Benim elim değil, Fatma anamızın eli” deyip öyle buğday atılır (Olgunsoy, 2007: 74).

Anadolu’da imece usulünün görüldüğü tüm işlerde uğur ve bereketine inandıkları kimselerin de başlanan işin içinde olmasını en azından bereketli ellerinin işe değmesini isterler (Kalafat, 1999: 68). Anadolu halkı tarafından kullanılan “eli bereketli” deyimini ise bir insanın elini değdirdiği şeylerin çoğalması, kutsal kabul edilmesi ile ilgilidir. Bu tabirle ilgili olarak Pertev Naili Boratav’ın aktardığı bilgiye göre bir zamanlar Kayseri’de eli bereketli olarak bilinen bir değirmenciye unlarını öğütmeye götüren kişiler bu sayede unlarının, evlerinin bereketleneceğine inanmışlardır (Boratav, 1997: 96).

Tarım mahsulleri etrafında gelişen inanışların evin bereketini de etkilediğini ortaya koyan örnekler söz konusudur. Evin bereketi söz konusu olduğunda gelinin yeni evine girdiği esnada gerçekleştirilen uygulamaların çoğunun toprak, ocak ve tarıma bağlı tandır, mutfak, ambar, buğday gibi unsurlarla bağlantılı olduğu görülür. Gelin yeni evine geldiği sırada yeni evinde bolluk ve bereket olması amacıyla gıda ambarı, erzak deposu gibi yerlere götürülüp burada bulunan un, yağ gibi ürünlere elini değdirir. Bu amaçla gelinin götürüldüğü diğer bir mekân da ocaklardır (Aydoğan, 2012: 125).Bolu’da gelin yeni evine geldikten sonra eline verilen yağı ocağın üç duvarına sürer (Kumartaşlıoğlu,2012: 173).Diyarbakır’da yeni evine getirilen gelinin sağ eli un küpüne batırılır (Aksu, 1997: 76). Anadolu’da görülen diğer bir uygulamada da yeni gelinin yaşlı bir kadın tarafından buğday unu ve suyun olduğu mutfağa götürüldüğü görülür. Burada gelin, sağ eliyle yoğurduğu hamuru ocağın duvarına bastırır. Böylece evin bereketinin artacağına inanılır (Karadağ, 1994: 292).

Balıkesir’de düğün esnasında gelinin eline verilen buğday, gelin oynadıkça dökülür ve gelinin elinden çıkan buğday uğurlu görülüp bereket olsun diye buğday ambarlarına konur (Olgunsoy, 2007: 68).

Türk kültüründe kutsal bir mekân olarak kabul edilen sofraya, tarıma bağlı bir toplum için birlik, beraberlik ve bereket kaynağı sayılmış ve özellikle belirli hareketlerin yapılmasından kaçınılmaya özen gösterilmiştir. Sofraya oturmadan önce ve sofradan kalktıktan sonra elleri yıkamanın bir bereket vesilesi sayılması gibi ekmeğe kirli elle dokunmak, tek elle kesmek, sofraya elle vurmak ve benzeri pek çok hareket bereket kaçırır ve günah kabul edilen davranışlar olarak görülmüştür.

2.6. Sağ El, Sol El ve Bereket

Toprak, bereket ve el ilişkisi söz konusu olduğunda “sağ”ın ve “sağ” elin çok büyük bir önem arz ettiği görülür. Sağ elin sahip olduğu bu kutsallık dünya üzerinde geçmişte yaşamış ve günümüzde yaşayan tüm kültür ve dinler için neredeyse ortak olan bir durum olmuştur. Çalışmada bahsedilen Allah’ın iki elinin de sağ eli olduğu inancı, sofraya başında sağ elin kullanılmasına özen gösterilip sol eli kullanmaktan kaçınılması, Hızır’ın, Hz.

Ali'nin, ermişlerin, uğurlu kişilerin bereketli ellerinin sağ el olması, tarlaya tohumun sağ elle atılmasına dikkat edilmesi, sema ve semah ayinleri sırasında sağ elin yukarıya, gökyüzüne bakacak şekilde kaldırılması ve sol elin avuç içinin yere çevrilmesi, düğün sırası ve sonrası uygulamalarda sağ ayakla birlikte sağ ele öncelik verilmesi ve benzeri pek çok inanış ve uygulama sağ elin bereket, uğur söz konusu olduğunda önceliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Sağ elin tersine sol el, bereketsizlik ve uğursuzlukla ilişkilendirilmiş, sol el'e yönelik kaçınma ve tabular ortaya çıkmıştır. Özellikle Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet etkisiyle oluşan bu anlayışın temelinde sol ele atfedilen "normaldışılık" ve "kirlilik" algıları yer almaktadır (Aça, 2017: 210). Buna göre sağ elin kullanılması gerekirken veya o işin sağ elle yapıldığında bereket getireceğine inanılırken sol ele başvurulması bereketi kaçıran, kutsala saygısızlık olarak görülen bir durum yaratmaktadır. Tarlaya tohum atarken sağ el yerine sol eli kullanmak, sol elin yere dönük olmasıyla nefsi ve alçaklığı simgeliyor olması ve daha pek çok inanış sol el ile ilgili algının örnekleri arasında yer alır.

3. Sonuç

En eski çağlardan günümüze kadar yaşam enerjisi verme, bereket ve doğurganlık sağlama, kötülöklere karşı koruma gibi işlevleriyle karşılaşılan el sembolü, tarımsal faaliyetlerle uğraşan ve toprağa bağlı insanın hayatında kutsallığın merkezinde yer almıştır.

Tarih öncesi çağlarda mağara ve tapınak duvarlarında karşılaşılan el izlerinden hareketle el sembolünün dışil prensiple ilişkili olduğuna dair pek çok iddia ve yorum bulunmaktadır. İleri sürölen görüşlere göre el izleri idealize, kutsal kadının yaşam ve enerji verici, bereket ve bolluk sağlayıcı özelliğinin bir sembolüdür. Öyle ki tarihî çağlardan günümüze kadar gelen Umay Ana, Meryem Ana, Fatma Ana gibi kutsal kadın kimlikleri etrafında gelişen pek çok inanış ve uygulamada elin kutsallığının, şifa verici, nazar önleyici, uğur ve bereket verici işlevlerinin bulunması, bu iddiayı desteklemektedir. Bu iddiaya göre bereket sembolü olan Fatma Ana eli için en eski çağlardan itibaren Ana Tanrıça kavramı ile birlikte yer alan kutsal el sembolünün bir uzantısıdır denilebilir. Toprak- bereket ve el ilişkisine göre Fatma Ana, Türk kültüründe gerçekleştirilen pek çok pratiğın odak noktasında yer almış, günümüzde dahi Fatma Ana'nın eli bereket ve uğur sembolü olarak inançsal özelliğini korumaktadır.

İslamiyet'te Âdem'in topraktan/balçıktan yaratılması, Allah'ın elleriyle gerçekleşmiştir. Söz konusu ayetlerde geçen "yed" kelimesi, bir yaratım unsuru olarak yer almasının yanı sıra Allah'ın lütfeden, bereket veren eli, elleri şeklinde de yer almaktadır.

Elinin bereketli olduğuna inanılan önemli şahsiyetlerin ellerini temas ettirdikleri nesnelere uğur ve bereket verdiklerine inanılmaktadır. Bunların

başında da din uluları, Hızır, Hz. Ali, Alevi-Bektaşî geleneğinde dedeler veya “eli bereketli” kişiler gelmektedir. Onların özellikle sağ eline vurgu yapıldığı veya ellerinde bereket sembolü olarak bir ben taşıdıkları şeklinde inanışlar da mevcuttur. Sağ elin bereketle olan ilgisinin açıkça görüldüğü diğer bir durum da sofrada gerçekleştirilen ve sofranın kutsallığını pekiştiren inanış ve uygulamalardır. Buna göre hakkında bilgi verilen Bektaşî sofrası, sağ elin kutsallığını ve elin bereketle olan ilişkisini gözler önüne seren bir geleneği temsil eder.

Tarıma dayalı ekonominin sürdürüldüğü Anadolu’da bereket istemiyle toprağa dayalı pek çok inanış ve uygulamaya başvurulmuştur. Toprağın bereketi evin bereketini de etkilemiş, kiler, sofrada, mutfak gibi bölümler; ekmeğe, un, helva, aşure gibi yiyecekler tarıma bağlı toplumlar için önem arz etmiştir. Elin bereketle olan ilgisinin, kutsallığının ortaya çıktığı pek çok gelenek de bu unsurlara bağlı olarak var olmuştur.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2017). “Kültür ve Dayatma: Türk Kültüründe Sol El Tabusu”. *International Conference: The West of The East, The East of The West Proceedings*, Prague/Czechia 4-6 July, s. 205-212.
- AKSU, Aysu (1997). “Diyarbakır Düğünleri”. *Millî Folklor*, 5 (34), s.72-77.
- ATEŞ, Mehmet (2014). *Mitolojiler ve Semboller “Ana Tanrıça ve Doğurganlık”*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- AYDOĞAN, H. Aycan (2012). *Türk Kültüründe Bereketi Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAYAT, Fuzuli (2016). *Türk Mitolojik Sistemi 2 Kutsal Dışı- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler- İyeler, Demonoloji*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BORATAV, Pertev Naili (1997). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2004). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DURAN, Hamiye (2003). “Sözlü Gelenekteki Yemek Dualarına Dair”. *Millî Folklor*, 8 (57), s. 98-101.
- ELİADE, Mircea (2003) *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev.: Lale Aslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ENGİN, Refik - ÇAKIR, Ali (2013). “Amuça Bektaşîlerinde Sofra ve Sofra Erkanı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65, s. 299- 312.
- ERSEVEN, İ. Cem (1990). *Oyun Kavramı Açısından Semahlar/Alevilerde Semah*. Ankara: Ekin Yayınları.
- GİMBUTAS, M. (2006). *The Language of TheGoddess*. New York: Thames&Hudson.

- GÜNDÜZÖZ, Güldane (2015). *Bektaşî Kültüründe Yemek Motifi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- GÜNGÖR, Kemal (1956). "Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme". *Türk Etnografya Dergisi*, 1, s. 56-72.
- İNAN, A. (1940). "Gaziantep'te Aleviler". *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*. 110, s. 37-40.
- KAHVECİ, Mualla (1990). "Muğla'da Hıdırellez". *Türk Halk Kültüründe Derlemeler, "Hıdırellez Özel Sayısı"*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 77-80.
- KALAFAT, Yaşar (1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KARADAĞ, Metin (1994). "Mahalli Türk Evlerindeki Halk Geleneklerinin Anlam ve Fonksiyonları". *Türk Kültürü Dergisi*, S. 373, s. 288-296.
- KORKMAZ, Esat (2008). *Anadolu Aleviliği*, İstanbul: Berfin Yayınları.
- KORKMAZ, Esat (2010). *Simgeler Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî* (1993), Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- LVOVA, E. L. ve diğerleri (2013) *Güney Sibiryâ Türkleri'nin Geleneksel Dünya Görüşleri: İnsan ve Toplum*, Konya: Kömen Yayınları.
- MELLAART, James (2003). *Çatalhöyük Anadolu'da Bir Kent*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MEYDAN, Filiz (1990). "Kütahya'da Hıdırellez Geleneği". *Türk Halk Kültüründe Derlemeler, "Hıdırellez Özel Sayısı"*, s. 113-121, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MUTLUAY, Nazmiye (2010). *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- NOYAN, Bedri (1995). *Bektaşîlik, Alevilik Nedir?*. İstanbul: Ant Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2007). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- OLGUNSOY, Berna (2007). *Balıkesir Yöresinde Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla ilgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- PONTİNG, Clive (2011). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*. (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- TANYU, Hikmet (1982). "Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile ilgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma". *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek-Görenek ve İnançlar*, s. 479-495, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- TURAN, Fatma Ahsen (2007). "Bulgaristan'da Demir Baba Tekkesi'ndeki İnanç Sembollerinin ve Ritüellerinin Çözümlemesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 43, s. 1-11.

- ÜÇER, Müjgan (1976). "Anadolu Folklorunda 'Fadime Ana'". *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975*, s. 147-156.
- ÜÇER, Müjgan (1981). "Anadolu Folklorunda 'Fadime Ana' (II)". *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1, s. 113-120.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1998). "Yed". *İslâm Ansiklopedisi* C. 43, s. 375-376, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YUND, Kerim (1960). "Türkiye'de Hıdırellez". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 6 (130), s. 2139-2141.